

ОПШТИНЕ У СРБИЈИ XIX ВЕКА КАО УПОРИШТА ПОЛИТИЧКИХ СТРАНАКА У БОРБИ ЗА ВЛАСТ

Села су бирала своје представнике („главне људе“) за кнежинске скупштине и под турском влашћу.

За време првог српског устанка (1804—1813. год.) традиција се задржава, али и проширује: народ сада бира кметове не само за локалне скупове већ и за врховни орган власти — „скупштину старешина“ — кад је дошло до војног и политичког обједињавања целокупне устаничке територије (пошто је на почетку устанка *изабран* и вођа устанка — Караборђе).

После устанака, у аутономној Србији, под владавином кнеза Милоша Обреновића (1815—1839) и кнеза Александра Караборђевића (1842—1858) — *општине* бирају своје „депутате“ за Народну скупштину у коју улазе: нахијски и кнежински кнезови (доцније начелници) и нарочито позвани „отмени грађани“ тј. трговци, учитељи, попови и други.

Како тада није било политичких странака, већ је народ сврстан у присталице двеју династија, полиција је водила рачуна — и често насилно спречавала — да се у *општинама* не бирају за депутате противници владајуће династије и режима. При избору депутата за Петровску скупштину 1848. год., због револуције у Европи и суседним земљама преко Саве и Дунава — чак је и војска стављена у „стање приправности“, како би интервенисала у случају избијања „бунта“ међу депутатима (наводно на подстицање „шпијуна“ убачених у Србију од стране кнеза Милоша Обреновића).

Ове традиционалне скупштине народних депутата сазиване су, после 1838. године, само у изузетним околностима: 1842. и 1858. год. због збацивања владара — кнезова, а 1848. — због револуционарног „врења“ у земљи.

У „преврату“ од 1858. год., у којем су збачени кнез Александар Караборђевић и Уставобранитељи, донети су и *први закони* о Народној скупштини — на упоран захтев либерала за успостављањем „скупштинског система“ и у Србији.

У тим законима конституисана је *традиционална улога општина* у избору депутата: свако село, „на сеоским састанцима“, бирало је по „два човека“ на „50 пореских глава“. Изабрани представници, као „сеоски повереници“, састајали су се у „среску скупштину“, која је бирала посла-

нике за Народну скупштину. У варошким општинама посланици су се бирали непосредно на зборовима бирача. — Један посланик се бирао на одређен број „пореских глава“ (на 500, на 1000, односно на 2000 — према одредбама ниже поменутих закона) ⁽¹⁾.

Скуповима, на којима су се бирали повереници или посланици, руководили су председници општинских судова (примиритељних), а записнике о току избора, водили су општински писари.

Закон о Народној скупштини, од 30. јуна 1860. год., унео је одредбу да се о раду изборних скупштина морају достављати извештаји „свима земаљским властима“, а ове ће обавестити о томе грађане на варошким и сеоским зборовима. Затим је прописано да *пуномоћја о избору издају општине*, са потписима председника и деловођа изборних скупова сеоских, а у среским — и сеоских повереника (Пуномоћја прегледа посебна скупштинска комисија, а „скупштина сама решава јесу ли пуномоћја и избори законити“).

Законом о Народној скупштини кнеза Михајла Обреновића, од 17. августa 1861. год., задржава се исти изборни систем у односу на *улогу општина* и срезова у избору посланика.

У општинском Закону од 1866. год. (у чл. 13) је наведено да *општински збор* — „бира посланике и поверенике за народну скупштину“. Ко ће се бирати и којим поступком — „о томе важи закон скупштински“ — како је у истом закону наведено.

Првим самосталним српским Уставом, од 1869. год., задржане су и даље две скупштине из претходних скупштинских закона: *Велика* и *Обична*. Велика скупштина је четири пута већа од Обичне и сазивана је само у одређеним, непредвидљивим околностима (због промена: на престолу, државне територије и устава и објаве рата). Истовремено је представљала и уступак традицији, тј. традиционалној Великој скупштини народних депутата.

И за једну и за другу скупштину посланике је бирао народ у *општинама*: непосредно у варошким, а преко сеоских повереника на среским скупштинама (на три хиљаде „пореских глава“ — једног посланика, а у Београду — два. Осим тога, на свака три посланика, изабрана од народа, кнез је постављао по једног из редова интелигенције или истакнутих политичара; посланици су се бирали на три године).

Посебним *Изборним законом скупштинским*, од 10. октобра 1870. год. ⁽²⁾, прецизирано је да се народни посланици, исто тако, бирају непосредно — у варошима, а преко повереника (делегата селâ) на среским скупштинама.

Поступак избора посланика је сада детаљније регулисан него у претходним скупштинским законима. Избори су се обављали *јавним гласањем и уз забрану мешања полиције у изборне припреме и ток избора*. *Најважнија улога је додељена општинском суду — у припремама избора*,

(1) Од 28. октобра 1858. г. и 5. и 14. јануара 1859. (*Зборник закона и уредаба*, бр. 11, стр. 148—159, и бр. 12, стр. 1—9 и 11—19).

(2) *Зборник закона и уредаба*, бр. 23, стр. 64—88.

а председнику суда — у обављању самих избора. Општински суд је састављао бирачке спискове водећи рачуна о висини пореза грађана, као једног од услова за стицање активног и пасивног бирачког права, — о чему је издавао потврду (Сваки грађанин је имао право жалбе против решења општинског суда о бирачком праву — окружном суду, а против решења овог суда — касационом). Претседници суда су руководили изборним комисијама и пазили на ред у току трајања избора. На крају, објављивали су колико је који од кандидата добио гласова, а изабраним посланицима су издавали пуномоћја (уз свој потпис и потпис општинског деловође, који је водио записник о току избора).

О свим припремним и завршним радњама за избор посланика састављали су се записници који су морали бити *обележени редним бројем и — „ушивени“*. Записнике потписује цео изборни одбор и писар, а ако се посебно постави захтев и „тројица бирача“.

Уколико буде било жалби на изборе ове ће се доставити, са записником изборне скупштине, — „преко полицијске власти и министра унутрашњих дела — народној скупштини“.

Улога општинског одбора у избору народних посланика потенцирана је *Изменама и допунама* овог Изборног закона — од 1. фебруара 1877. год. (3). Према чл. 31. Изборног закона одбор је овлашћен „да прима глас само оног бирача, који је записан у *азбучном списку бирача*“. Међутим, у *Изменама и допунама* се допушта да, ако због садањих околности земље (ратног стања Р. Г.) не би било азбучног списка бирача у којој општини, онда ће одбор примити глас оних бирача за које по своме уверењу зна, да имају право бирања по закону у тој општини“. Није тешко претпоставити какве су се могућности отварале при овом законском овлашћењу. Председник одбора је могао поступати или по налогу или по сопственом нахођењу, односно, — и по свом политичком опредељењу при одабирању „бирача“.

С обзиром на све значајнију улогу *општинских органа* на изборима за Народну скупштину постаје и све пресудније — за резултате избора — чије ће присталице управљати општинама.

* * *

После смрти кнеза Михајла Обреновића (1868) унутрашња борба за власт се све више заоштрава између неколико група политичара и сада већ најављених политичких странака, док је опозиција влади либерала и Намесништва, и у скупштини јачала. Зато, од увођења „скупштинског система“ постаје уобичајена пракса: насилно смењивање непоузданих — за владу — општинских управа и полицијских службеника, а с тим и редовно мешање владине полиције у изборе. То мешање је ишло до физичког спречавање присталица опозиције да гласају, односно и до хапшења. У блаже облике спречавања, тј. неиздавања потврда о испуњавању услова за гласање, долазило је: лажно изношење података о порези или, просто,

(3) Исто, бр. 29, стр. 741—743.

пренебрегавање тих података од стране састављача бирачких спискова — уколико је то ишло у прилог влади која је спроводила изборе.

О злоупотребама власти на изборима, до устава од 1888. год., забележено је и сачувано доста података.

Тако се, за једног окружног начелника истиче (Живојина Блазнавца), да је на изборима од 1874. год. — „поделио Смедерево на два непријатељска табора”, говорећи да „ко неће Милутина за скупштинара, тај неће књаза Милана” (4). За исте изборе Ж. Живановић наводи, да су — „обележени једном крвавом, до сад у Србији невиђеном жртвом. Павле Грковић, посланик за Горњи Милановац, беше, после извршеног избора, изазван увече из своје куће и од непознатог мучког убице из помрчине из пиштоља на место убијен. Убиство је са пуно права окарактерисано као политичко и начинило је велику узбуну...” (5).

Други писац наводи да — „у једној окружној вароши буде у присуству помоћника начелства наређено, да бирачи на уво казују главном кмету свој глас, кога хоће за посланика. Кмет је примио — бележио гласове — највише за себе, и он је доиста после проглашен за скупштинара; како је који бирач свој глас дао, уклањао се и одлазио кући, не уверивши се да ли кмет доиста бележи верно. Један бирач, који је за другог неког кандидата глас дао, сети се и загледа у протокол, кад тамо види, како је кмет и опет себе забележио. Бирач гневно запита, зашто кмет није забележио оно име које је казано, него своје сопствено. Кмет се одупре доказујући да је бирач његово — кметовље — име казао...” (6).

*Са организовањем странака општине све више постају
попришта политичких борби*

На изборима од 1883. год. дошло је до таквог заоштравања односа између народа и полиције да је „изгледало”, како каже Слободан Јовановић, — „да земља не стоји пред изборима, него пред грађанским ратом” (7) (То су они избори, који су претходили Тимочкој буну, за време којих је влада напредњака масовно хапсила присталице радикала и смењивала општинске управе).

За изборе од 1887. год. — за Обичну скупштину — забележено је, поред осталог, да је, пред изборе, „либерална полиција” — „збацивала кметове, хапсила и кажњавала бираче, мешала се у избор повереника” (8).

Избори за Велику скупштину, од 20. новембра 1888 год., вршени су, исто тако, под притиском „напредњачке полиције”, нако је краљ Милан Обреновић издао прокламацију у којој је „обећао потпуно слободне изборе”. Тако је забележено да су — „по свом старом обичају” — „избори повереника вршени на неким местима кришом, бирачки списковни нису били правилни итд.”. На оштре протесте радикала, због таквих поступака, краљ је био принуђен, да би обезбедио њихову сарадњу на доно-

(4) Будućност, бр. 55, од 26. јуна 1874. г.

(5) Политичка историја Србије, I. стр. 294.

(6) Стојан Бошковић: За просвету и слободу, Београд 1887, стр. 77.

(7) Влада Милана Обреновића, III. стр. 105.

(8) Исто, стр. 395.

шењу новог устава, да нареди — „поништење већ извршених избора”. Образоване су посебне *страначке комисије*, уз сваку изборну јединицу — „ради надзора над полицијским властима” (Захваљујући томе — од 600 изабраних посланика — радикали су добили пет шестина) (9).

* * *

Уставом од 1888. год. уведено је *непосредно и тајно гласање, кандидационе листе и изборне јединице у оквирума административних округа*. Осим тога, предвиђени су поред бирачких одбора, и посебни *изборни органи: Државни одбор и главни бирачки одбори* при свакој изборној јединици. Гласање се имало обављати куглицама, а уведен је и принцип *сразмерног представништва у скупштини* (мада су радикали били против тога, као и против тајног гласања).

Законом о избору народних посланика, од 25. марта 1890. год., који је изгласала радикалска скупштина, примењено је нешто шире тумачење уставних одредаба о изборима. Тако су, на инсистирање радикала, чланови породичних задруга добили право гласа без обзира на висину пореза (за њих није важила одредба о изборном цензусу тј. плаћање најмање 15 динара непосредне порезе да би се добило бирачко право). Овим се повећавао број гласача у *селима, као упориштима радикалске странке*.

Број посланика, по Уставу, одређивао се према броју „*пореских глава*”. Радикали су успели да се у Изборни закон унесе да се и „*пореске главе*” 23 вароши и две сеоске општине — које су имале право да засебно бирају посланике — укључе у укупан збир пореских глава. Тиме се повећао и укупан збир по окрузима, те и број посланика на које су рачунали радикали.

Колико ће посланика који округ бирати одређивао је и објављивао *Државни одбор* (као и председнике свих бирачких одбора у целој земљи). А Државни одбор је био састављен од радикала, тј. председника Државног савета, председника и два потпредседника последње скупштине и председника Касационог суда.

Да би се избегло да бирачко право добију и лица која нису платила порез — тако исто један од услова за стицање тога права — уведени су *стални бирачки спискови*, који су постали и главни доказ о томе коме припада ово политичко право. На подлози бирачких спискова *општински судови* су издавали једнообразне *бирачке карте* без којих се није могло гласати (По наредби министра унутрашњих дела, карте штампане у Државној штампарији, достављане су општинама пре избора у одређеном року, а општински судови су их морали поделити бирачима одмах по примању).

Што се тиче састављања кандидатских листа — новина по уставу — оне су одмах постале монопол три постојеће странке (либералне, напредњачке и радикалске) — односно њихових главних одбора. Тиме је усмерено и политичко разврставање неопредељених бирача: морали су гласати

(9) Исто, стр. 466—7.

за једну од кандидатских листа, без обзира на своју евентуалну политичку неутралност. Не треба посебно наглашавати ни то каква се битка водила између странака баш за ове бираче, углавном између либералне и радикалске, пошто напредњаци нису имали већи политички утицај у ширим срединама.

Новину у закону представљали су и *бирачки одбори* (изборни) за сваку изборну јединицу који су се, исто тако, унапред одређивали од стране Државног одбора. У њих су улазили, по изборном закону: *један општински одборник* или заменик (изабрани од општинског одбора), *један представник одговарајуће кандидатске листе*, и *један представник суда* (судија, судски чиновник, правник, или неко са другом вишом школском спремом), који је истовремено и председник бирачког одбора. У случају спречености овог председника — *замењује га председник општине*, односно његов заменик. Међутим, постојала је могућност да, због претходног одређивања председника, он не буде и представник одговарајуће странке. Странка интервенише у таквим случајевима да тај председник и не дође у изборни одбор, те га аутоматски замењује *њихов председник општинског суда*. Због могућности ове „замене“ *странке су настојале да за председнике општина дође што више њихових присталица*.

Пребројавање гласова врши *главни бирачки одбор* (састављен, исто тако, унапред за сваку изборну јединицу). Председници таквих одбора су: *један од чланова Државног савета или Каоационог суда*. А његови чланови: *члан апелационог или председник првостепеног суда, члан сталног окружног одбора, председник месног општинског суда* (или заменик) и *по два представника сваке кандидатске листе*.

По пребројавању гласова и проверавању свих забележених података о току избора, као и евентуалних примедба бирача или чланова бирачких одбора — *главни бирачки одбори* деле посланичке мандате по кандидатским листама и објављују који су од кандидата изабрани за посланике. Записник о томе, са евентуалним примедбама чланова бирачког одбора и потписима тих чланова, главни бирачки одбори достављају Народној скупштини преко министра унутрашњих дела.

* * *

По уставу од 1888. год. — и Изборном закону од 1890. год. — радикали су спровели два избора: за обичну скупштину, у септембру 1889. год. и за прву редовну законодавну скупштину 1890. године.

Затим су донели законе који су имали да обезбеде и убудуће партијску владавину — од општина до Народне скупштине и Кабинета министра.

Радикали су и образовали две владе: 23. фебруара 1889. год., на челу са Савом Грујићем, и 11. фебруара 1891. год. — под Николом Пашићем. Пошто је краљ Милан Обреновић абдицирао после доношења устава (22. фебруара 1889. год.) образовано је *Намесништво*, у које су ушли: Јован Ристић, Јован Белимарковић, и генерал Коста Протић.

Коста Протић је изненада умро 4. јуна 1892. год., па се поставило питање избора трећег намесника. Требало је да, поред ове двојице либе-

рала, бар трећи буде радикал. Највише претензија за то место показао је Никола Пашић, Како се Ристић није слагао да у Намесништво уђе вођа Радикалске странке — после дужег, неуспелог погађања, дошло је до политичке кризе, па је радикалска влада поднела оставку. Намесништво („крње“) је поверило владу либералима, на челу са Јованом Авакумовићем.

Како су либерали имали само 15 посланика у Скупштини — морали су ићи на изборе не би ли обезбедили потребну већину. Радикали су с тим и рачунали подносећи оставку и не помишљајући да би могли бити поражени. У народу су имали далеко највећи број присталица, полиција се налазила углавном у њиховим рукама, као и други важни органи власти (Државни савет, Главна контрола, Касациони и апелациони судови). Закони, пак, који су донети за њихове владе, нарочито Закон о општинама и Закон о избору народних посланика — *дали су велику власт општинским органима у спровођењу избора*. Пре тога су се побринули да се и у општинске управе изаберу већином радикали.

Према општинском закону у надлежности општинског суда остало је и даље састављање бирачких спискова, при чему је требало водити рачуна о праву гласа грађана с обзиром на изборни цензус и плаћен порез за протекло полугође.

По закону о избору народних посланика, како је већ наведено, поред дужности састављања бирачких спискова, *општински органи* су издавали и „бирачке карте“ на основу којих се гласало. Одређивали су, затим, чланове општинског одбора у бирачке одборе. На крају, у случају „спречености“ председника бирачког одбора да учествује у изборној комисији — кога сада одређује Државни бирачки одбор — замењује га председник општине или његов помоћник.

Због тако значајне улоге *општинских органа у изборима* један посланик у скупштини је констатовао да се, према новом изборном закону, — „део изборни лабораторијум налази у рукама кметова...“⁽¹⁰⁾ (Стојан Рибарац — министар унутрашњих дела у новој влади либерала).

Тако се десило да су либерали имали да спроведу изборе — и обезбеде већину у скупштини — у ситуацији у којој су све одлучујуће позиције држали радикали.

Јер, доносећи законе о локалној управи и самоуправи радикали су замислили да ће сви органи — општински, средњи изасланици и окружни одбори — бити сигурни експоненти оне странке, која се налазила на власти, тј. тада радикалске.

Међутим, у самом систему власти налазила се једна неусаглашеност која је произилазила из законског односа између управних и самоуправних органа, а ишла је у прилог оној влади која спроводи изборе. Прво, самоуправа среза и округа није била прецизно одређена, нити су се њене компетенције могле учврстити у тако кратком року. Друго, управни органи су се налазили под контролом владе, односно, под Министарством унутрашњих дела, и могли су се *мењати* исто онако као и у претходним

(10) Стенографске белешке са заседања Народне скупштине 1889, стр. 45.

режимима. И, на крају, мада се општински органи нису могли мењати без крајње одлуке непокретног радикаског Државног савета — спровођење тих одлука стављено је законом у надлежност полиције.

Зато је логично што се влада либерала, пре избора, устремила прво на радикалске управне органе. — У ресору Министарства унутрашњих дела донето је — од 9. августа 1892. год. до 1. априла 1893. — 525 Указа о постављању и разрешењу: са 358 указа постављено је 1587 нових лица, а са 167 разрешено је 350 (59 службеника је принудно поднело оставке) (11).

Међутим, то није било довољно. Да би влада обезбедила сигурну победу на изборима — уз коришћење опробаних метода у односу на управни апарат — морала је ударити и на радикалске општинске управе због њихове значајније улоге у припремама избора и у изборној процедури. Али, ту се наишло на много већи отпор — и оштри партијски сукоби су отпочели.

Радикали, који нису имали владу, рачунали су на самоуправне локалне органе, у првом реду на општинске, за које су претпостављали да се нису могли лако мењати. Зато су најживље агитовали у народу под паролом: „Недајте општине!“.

Отуда, сукоб између две партије у предизборној кампањи се и експонирао, у ствари, као сукоб између радикалских самоуправних органа — у првом реду општинских — и управних органа који су, после промена, у већини, припадали либералној странци.

Либерална влада, налазећи се у процепу између окружних одбора, које није могла сменити (изабрани су на три године) и општинских управа, с једне стране, и средских и окружних начелника, с друге, који су радили за либерале, прибегла је средствима која су имала мало — или нису уопште имала — ослоња у законима. Просто, преко управних органа, заобилазећи редован, законски поступак, смењивала је радикалске општинске управе где год је могла, изналазећи им „кривице“, и постављајући своје „регенте“.

Затим, и путем „изјаве неповерења“ начелници су исто тако смењивали општинске управе користећи се, у првом реду, често стварно несрећним финансијским стањем у општинама. Сазивали су општинске зборове и, износећи стварне или измишљене податке о злоупотребама у руковању општинским касама, успевали су да их, понегде, и смене.

Радикали су се оштро супротстављали смењивању својих управа запоседајући општинска седишта, због чега су негде влада, а негде начелници, морали употребити и војску. Дешавало се да је влада, у немогућности да смени општинску управу, — „отварала нову судницу за своје општинске регенте“, па су тако функционисале истовремено две (12) (Војска је употребљена у селу Горачићу против народа који се није разликио после гласања: „Пало је дванаест мртвих и седам рањених, — и отпор Горачића био је савладан.“) (13).

(11) Слободанка Стојичић: *Општинско питање у скупштинским изборима 1893. у Србији*. (11. Зборник радова, сепарат. Ниш 1968. год. стр. 162).

(12) Исто, стр. 165.

(13) Сл. Јовановић: *Влада Александра Обреновића*, I, стр. 324.

Збачене општинске управе су се жалиле радикалским окружним одборима и Државном савету. Али, њихове одлуке нису извршаване од стране управних органа, у чију је надлежност, како је речено, долазило „извршење“.

У крајњем резултату, према доступним подацима, ипак излази да у овој акцији смењивања општинских органа није влада онолико успевала колико у промени управних. И онамо где су радикалске општинске управе смењене, бирачки спискови су се морали доставити на увид првостепеном суду, у коме су, опет, седели радикали. Ако на списковима није било довољно радикалских присталица — враћани су новим општинским судовима непотврђени, итд.

На крају, поводом законских права *општинских судова* да издају бирачке карте, на основу бирачких спискова, примењена је још једна незаконита мера. Министар унутрашњих дела (Рибарац) прибегао је про извољном тумачењу овог права, па је у свом распису, од 16. јануара 1893. год., наредио да се, пре издавања карата, бирачки спискови доставе на проверу и средским пореским органима и средским начелницима — да би се утврдило да ли су спискови правилно састављени на основу општинских пореских књига. И, затим, уколико су спискови исправно састављени, *среска власт* ће предати одговарајућем председнику општине или помоћнику, *под својом контролом* бирачке карте — „по списку адресоване на име сваког правног гласача... и тек тако попуњене однеће прималац и предати гласачима на чије име гласе“. Тако је законско право општинских судова на издавање карата пренето на среске начелнике. А срески начелници су радили по упутству владе, односно министра унутрашњих дела... Због тога многи радикали, и у очи самих избора, нису добили бирачке карте. Зато су радикали, у својим прогласима, упућивали присталице да, уместо са бирачким картама, гласају са пореским књижицама ⁽¹⁴⁾.

Сукоби су се заострили између странака и око одређивања председника бирачких одбора од стране Државног одбора, а према списковима лица које су достављали — министарства унутрашњих дела, финансија и просвете. Министарство унутрашњих дела је спискове саставило на основу претходне провере окружних и средских начелника о партијској припадности оних које би предложило.

Државни одбор, *идући за својим партијским интересима*, постављао је и оне који се нису налазили у предложеним списковима, парирајући на тај начин либералима и напредњацима.

Министар унутрашњих дела је протествовао против поступка Државног одбора и актом од 10. фебруара 1893. год., замерајући, поред осталог, што се служио подацима „које су му ставили на расположење извесни одбори партијски“, а да није узимао у обзир спискове које су му доставили „надежни министри“. — Како је Државни одбор престао да постоји по одређивању председника, на акт министра унутрашњих дела одговорио је др Лаза Докић, као председник одбора, наиме, да — „нигде у закону

(14) Државна Архива СР Србије (Министарство унутрашњих дела бр. 4/143, 1893).

није наређено, да ће Државни одбор узимати *само она лица* која се налазе у министарским списковима...” (15).

Пошто се није могло утицати на састав главних и бирачких одбора преко Државног одбора, — министар унутрашњих дела је користио околност по којој су, за исплату „дијурне” председницима главних одбора, били надлежни полицијски органи, па је наредио да се пропусте на бирачка места само они који добију оверене „објаве” од тих органа.

Предвиђајући такву меру радикалски председници су заобилазили полицију, па су објаве затражили од председника првостепених судова и Државног савета.

Међутим, борба око председничких места се није на томе зауставила. Онома где се није успело са „објавама” — примењивало се просто насиље. Радикалски председници су, пре него што би стигли у одређена места, из возова „привођени” у полицијске станице.

Као одговор на такве и сличне поступке, *општински кметови су*, у неким изборним јединицама, сасипали све куглице у кутије кандидата радикалске странке, итд. (У дошњијем извештају Истражног одбора Народне скупштине наведено је да је, на дан избора, 25. фебруара 1893. год., — 274 председника радикалских бирачких одбора „ометено” да спроводе изборе (16); осим тога, против среских начелника и општинских председника поднесено је првостепеним судовима око 595 тужби) (17).

На крају, министар унутрашњих дела запосео је, на дан избора, главни телеграф и примао податке о резултатима директно са биралишта од начелника, не би ли и на тај начин спречио „прекрајање” изборних резултата од стране радикалских главних одбора (служење телеграфом другима је било забрањено). О томе је забележено, поред осталог: „... велика соба, у којој су били телеграфски апарати била је пуна и либерала и радикала, па и по неки напредњак. Шеф телеграфа Стансје Вуковић, слушајући откуцаје на тастеру, говорио је гласно свако саопштење капетана (среских начелника — Р. Г.), који су с времена на време јављали резултате из појединих општина својих срезова. И ти радикали су као и ја бележили те извештаје. Док се на тастеру не јави који од капетана, између мене и тих радикала водио се разговор у сасвим помпрљивом духу” (18).

Међутим, — „помирљиви дух” није владао и у општинама. На многим изборним местима водио се читав „мали рат” између припадника либералне и радикалске странке, који, и после гласања, нису напуштали биралишта отимајући се међусобно за сваког бирача. Полиција је, уз то, онамо где није имала своје људе — „отимала записнике главних бирачких одбора и сама правила нове”. Бирачки одбор рудничког округа „није издао пуномоћства изабраним посланицима, јер му је начелник... оду-

(15) Исто. П. Бр. 1928, 1893.

(16) Стенографске белешке ванредне Народне скупштине, 1893. год. Прилог X, стр. 9.

(17) Слободанка Стојчић: *Општинско питање*... стр. 166.

(18) Крста Јездић: *Стојан Д. Јованосић — Рибарац политичар и државник*. Београд 1928. стр. 133—134.

зео сва акта”, пошто су изабрани кандидати припадали Радикалској странци. Затим, верификациони одбор је поништио и „радњу главног бирачког одбора и за округ пиротски”. Овим је онемогућен долазак посланика — радикала у скупштину, уз самовласно оглашавање за „неважеће” изборе обављене и у Пироту. На места радикалских посланика позвани су у скупштину кандидати либералне странке „који су остајали у мањини” (19).

У крајњем изборном резултату се показало да влада либерала није добила убедљиву већину и поред свих незаконитих средстава употребљених у изборној борби — мада је верификовано 68 њихових мандата, наводно, два више „преко половине”.

Посланици Радикалне странке, као и два посланика напредњачке, бојкотовали су привремена скупштинска заседања називајући либералну већину „измајсторисаном већином”. А затим, једини редован скупштински сазив био је прекинут 1. априла 1893. године. Тога дана краљ Александар Обреновић је извршио свој први „државни удар”: прогласио се пре времена пунолетним и преузео власт. Тада су „збачени” и Намесништво и влада либерала.

Овим, као и даљим збивањима је и на примеру Србије потврђена општепозната историјска чињеница да владар, било колико ограничен уставом, готово редовно користи унутрашње супротности у редовима буржоазије, да наметне своју власт.

Ружица Гузина

РЕЗЮМЕ

Общини в Србији XIX века — опора политических партий в борьбе за власть

Перед концом турецкогo владѣчества в Белградском пашалыке — существовали традиционные местные скупщины в кнежинах (районах). Во время восстания сербов против турок (1804—1811) было создано новое политическое тело — скупщина старейшин. В эту скупщину входили „знатные люди” села и вожди восстания. После Второго восстания (1814) эти скупщины остались и в автономной Сербии вплоть до опубликования первых законов о Народной скупщине (1858). И по этим законам общины избирали своих „депутатов” в Народную скупщину (парламент) соответственно определенному числу граждан — налогоплательщиков, чем общины приобрели большее политическое значение. С образованием буржуазных политических партий в восьмидесятые годы XIX столетия, общины становятся поприщем борьбы партий (либеральной, напредной и радикальной) для получения большинства в скупщине. Поэтому господствующие партии принимают законы об общинах, которыми обеспечивают назначение своих сторонников в общинские тела, а затем и влияние общинских органов на избирателей. В конце XIX века борьба партий на выборах становится все более ожесточенной и в нее включаются и общинские органы, являющиеся сторонниками определенных партий.

(19) Слободанка Стојчић: *Општинско питање* . . . стр. 133—134.

SUMMARY

Communes in Serbia of the XIXth century as fulcrums of political parties in the struggle for power

Near the end of Turkish domination in the pashadom of Belgrade traditional local assemblies existed in the principalities (administrative districts) and during the Serb rebellion against Turks (1084—1811) a new political body was created for the whole rebelling party — Assembly of seniors. This assembly consisted of »respectable people« from the village communities and from leaders of rebellion. After the second rebellion (1814) — these assemblies remained even in the autonomous Serbia, until the proclamation of the first laws about National assembly (1858). According to this law, communes elect their »deputates for the National assembly« (parliament) according to the determined number of citizens that pay taxes. By this communes gained a greater political importance. With the establishment of bourgeois political parties, in the eighties of the 19th century, — communes became a battle-field between parties for gaining majority in the Assembly (liberal, progressive and radical). Because of that, the leading parties introduced laws about communes, which ensured the setting up of their sostainers in the communal bodies, and also influence of the communal bodies on the electors. At the end of the 19th century, battle between parties during elections became very austere, and communal bodies vere taking part in it as sostainers of determined parties.

RESUME

Les communes en Serbie au XIXe siècle en tant que points d'appui des partis politiques dans la lutte pour le pouvoir

Vers la fin du gouvernement turc dans le pachalik de Belgrade il y avait des assemblées locales traditionnelles dans les arrondissements. Pendant l'insurrection des Serbes contre les Turcs (1804—1811) un nouveau corps politique s'est formé pour toute la partie insurgée — l'Assemblée des préposés locaux. Dans cette assemblée étaient entrés les »notabilités« du milieu villageois et les chefs de l'insurrection. Après la deuxième insurrection (1814) — ces assemblées restent dans toute la Serbie autonomes jusqu'à la promulgation des premières lois relatives à l'Assemblée nationale (de 1858). D'après ces lois aussi les communes élisent leurs députés à l'Assemblée nationale (le parlement) d'après le nombre déterminé des contribuables. De cette manière les communes acquièrent une importance de plus en plus grande. Quand les partis politiques bourgeois se sont constitués dans les années quatre-vingt du XIXe siècle — les communes deviennent les points d'appui de la lutte entre les partis pour obtenir la majorité à l'assemblée (les partis: libéral, progressiste et radical). C'est pourquoi les partis au pouvoir publient les lois sur les communes qui leur assurent, la possibilité de nommer leurs partisans dans les corps communaux, et ensuite l'influence des organes politiques sur les électeurs. Vers la fin du XIXe siècle la lutte entre les partis aux élections est de plus en plus violente dans laquelle se trouvent inclus aussi les organes communaux en tant que membres de partis déterminés.